

THEMA 63 - KERAMIEK 8 : LIMOGES PORSELEIN

Het meest gebruikte materiaal op begraafplaatsen voor graftekens is natuursteen. Minder vaak zie je kunststeen, glas, metaal, hout of keramiek. Dit thema gaat specifiek over het materiaal van grafmonumenten, dat **keramiek** wordt genoemd. Het is de algemene term voor producten op basis van klei, die één of meer keer in een oven zijn gebakken.

In keramiek zijn er vier hoofdtypen:

grof keramiek, aardewerk, steengoed en porselein.

Bij keramiek op een begraafplaats kan het gaan om een totaal grafteken, uitgevoerd in keramiek, of om een keramisch object bij of op het grafteken.

Na artikelen over grof keramiek (baksteen), aardewerk (terracotta en faïence), steengoed (tegels en mozaïek) en porselein, gaat dit artikel over het Limoges porselein.

LIMOGES PORSELEIN

Limoges

Limoges wordt ook wel *la cité des arts du feu* (de stad van de vuurkunsten) genoemd, omdat het befaamd is om twee producten uit dat vuur: email en porselein.

Al vanaf de twaalfde eeuw is Limoges befaamd om zijn *émail de Limoges*, het beschilderen van vooral koper met een emaille coating, hoofdzakelijk gebruikt in sieraden en decoratieve kunst. Met het Franse woord *émail* wordt de bescherm-

laag van gesmolten glas op voorwerpen van zowel metaal als keramiek bedoeld, die wordt aangebracht om deze te beschermen, te isoleren of te versieren. In het Nederlands spreken wij bij keramiek van glazuur en bij metalen voorwerpen van email(le).

Émail de Limoges betreft geëmailleerd koper. Dit thema gaat echter over -wel of niet geglaazuurd- porselein ofwel *Blanc de Limoges*.

Blanc de Limoges

De geschiedenis van het porselein in Limoges begon in 1768 in Saint-Yrieix-la-Perche ten zuiden van Limoges, waar de echtgenote van chirurg Jean-Baptiste Darnet zachte, witte klei gebruikte om haar huishoudlinnen te bleken. Darnet besprak de vondst met zijn vriend apotheker Villaris, die er kaolien in herkende, de zeer zuivere kleisoort die absoluut noodzakelijk was voor de productie van porselein. Het was het 'witte goud', waar men driftig naar op zoek was, nadat men kennis had gemaakt met het Chinese porselein. Het gebruik van kaolien voor de productie van porselein was bekend uit twee brieven uit 1712 en 1722 van de jezuïtische pater François-Xavier d'Entrecolles, geboren in Limoges (1664) en werkzaam tot zijn dood (1741) in Jingdezhen. In die brieven beschreef hij gedetailleerd het fabricageproces van porselein. Vanaf 1756 was Sèvres de belangrijkste porseleinproducent in Frankrijk, maar daar werd aanvankelijk *soft-paste* porselein gebruikt, een imitatie van het Chinese porselein, zonder kaolien en gebakken op een lagere temperatuur (1100-1200°C). Met de vondst van kaolien kon in Limoges het echte *hard-paste* porselein geproduceerd worden. Bij *hard-paste* porselein gaat de biscuitbrand op 900°C en de glazuurbrand op 1400°C.

In de buurt van Limoges bleken alle ingrediënten voor de productie aanwezig: naast kaolien waren dit granietmineralen (veldspaat) die werden vermalen en bijdroegen aan de porseleinpasta, arbeiders, hout voor het bakproces in de ovens en een rivier voor het transport.

Al in 1771 werd de eerste porseleinfabriek in Li-

moges geopend. Andere volgden, maar het is vooral de familie Haviland die het porselein uit Limoges een wereldnaam gaf door de export naar de Verenigde Staten. De witte traditie uit Limoges houdt nog altijd stand dankzij een aantal grote namen zoals Bernardaud, Raynaud, Royal Limoges, Haviland en Médard de Noblat. Bij een bezoek aan de porseleinfabriek *La Manufacture Bernardaud* zie je bij een rondleiding het hele productieproces. In *Musée du Four des Casseaux* staat nog één van de vijf overgebleven pottenbakkersovens uit 1904 en in gebruik tot 1957, waar vroeger één bak per week plaatsvond. De oven had een capaciteit van 80 m³ en kon per keer van 10.000 tot 15.000 stuks in cassettes bevatten. De oven is zo groot, dat je met gemak kunt rondlopen in de onderoven (1400°C) en bovenoven (1000°C).

Four des Casseaux

DE FUNERAIRE PLAQUETTE VAN LIMOGES PORSELEIN

Na de funeraire revolutie eind 18^e, begin 19^e eeuw, kwam er een einde aan het begraven in kerken en steden en begon de aanleg van buitenbegraafplaatsen. In Frankrijk was een eerste stap het koninklijk edict uit 1776, waarin begraafplaatsen in het belang van de volksgezondheid buiten de stad moesten worden aangelegd. De definitieve doorslag werd gegeven door het decreet van Napoleon in 1804.

Toen op begraafplaatsen in Frankrijk en Europa in de loop van de 19^e eeuw het beeldhouwwerk op graven door middel van sculpturen zijn in-

trede deed, werd op begraafplaatsen in Limoges en de directe omgeving, regio Limousin, een in zijn soort uniek model geïntroduceerd door porseleinen plaquettes met afbeeldingen te gebruiken in plaats van sculpturen. Die funeraire plaquette, uiteraard gemaakt van Limoges porselein, diende tegelijk zowel als epitaaf, graf-schrift, als decoratie.

Voor al op het Cimetière de Louyat in Limoges zijn van die plaquettes veel voorbeelden te vinden en is ook de ontwikkeling van vorm en decoratie op die plaquettes goed te volgen.

LIMOGES - CIMETIÈRE DE LOUYAT geschiedenis van de begraafplaats

Het Cimetière de Louyat in Limoges werd in april 1806 ingewijd door de bisschop van Limoges. De nieuwe begraafplaats beantwoordde uitstekend aan het koninklijk edict uit 1776: het lag buiten de stad en in het noorden daarvan om ongezonde tegenwind te vermijden en het werd omgeven door muren.

In Limoges beweert men dat het de grootste begraafplaats van Frankrijk is. Dat is niet verwonderlijk, want als je de begraafplaats overziet, raak je onder de indruk van de enorme zee van graftekens. Maar met 107,6 ha is het Cimetière de Pantin in Parijs de grootste begraafplaats van Frankrijk. En ook het Cimetière de

Père Lachaise is met 40 ha groter, want het Cimetière de Louyat beslaat nu 35 ha, na zeven uitbreidingen in de loop van de tijd; er bevinden zich bijna 40.000 graven.

Fans van funeraire architectuur zullen genieten van de grafkapellen in velerlei stijlen, neogotisch, Egyptisch, barok, pseudo-middeleeuws en eclectisch. Maar vooral het porselein maakt deze begraafplaats een bezoek meer dan waard. Je zult wel moeten opschieten met een bezoek, want het verval heeft al hard toegeslagen en er is al bijna geen sprake meer van 'sterven in schoonheid' wat veel andere begraafplaatsen wel tot een romantisch plaatje maakt.

het porselein op de begraafplaats

Het Cimetière de Louyat is niet alleen een plek waar de doden van de stad worden herdacht, het is ook een plaats die herinnert aan de geschiedenis van de stad en in het bijzonder aan zijn grote porseleinindustrie, door middel van de funeraire kunst van de plaquettes. Het witte porselein contrasteert met het grijze graniet van de grafstenen. Vanaf 1820 verscheen porselein op de begraafplaats, op borden of plaquettes als epitafen voor de overledenen. De plasticiteit, de sterkte van en de kleur op de porseleinen voorwerpen liet een grote verschei-

denheid aan funeraire kunst toe. Er ontwikkelden zich porseleinschilders, die de porseleinen plaquettes maakten. Deze werden aangebracht op de over het algemeen grijze grafstenen en brachten zo kleur aan. Het was over het algemeen volkskunst met uitschieters naar boven. Het funeraire porselein werd voor het eerst gebruikt door de bourgeoisie, vooral de notabelen. Vervolgens werd het geadopteerd door de middenklasse en al snel door het gewone volk. Dat liet de democratisering van dit van oorsprong luxe materiaal zien.

vorm en decoratie van de plaquettes

het ronde bord met een centrale tekst

- het ronde bord: Voor de vorm en decoratie van de plaquettes, koos men aanvankelijk de vorm van gebruiksporselein, namelijk het ronde bord. De decoratie op het bord komt op drie manieren voor. Het meest voorkomend op graftekens is het bord met alleen gekleurde randen,

vaak zwart en/of goud, en een centrale tekst met naam en data van de overledene(n). Bij een tweede soort is boven de centrale tekst een floraal motief aangebracht; de bloemmotieven verschijnen vanaf 1840. Bij de derde soort staat er een tafereeltje boven de tekst.

het ronde bord met florale motieven

Wanneer in de eerste helft van de 19e eeuw de familiegrafkelder zijn intrede doet, wordt elke overledene individueel herdacht op het grafteken, wat soms leidt tot een grote veelheid van plaquettes. Naast het bord met alleen de naam van de overledene of de versiering met een

bloemenslinger, met viooltjes of soms de roos, worden ook vaak tafereeltjes afgebeeld, zoals de samengevoegde handen, een symbool van de liefde en verbondenheid tussen man en vrouw, dat vanaf 1870 wordt gebruikt. Heel vaak staat op het bord bovenaan een grafafereeltje.

het ronde bord met samengevoegde handen

het ronde bord met engeltjes en grafafereeltjes

• rechthoekige plaat: na en naast het ronde bord, deden ook vierkante of rechthoekige plaquettes hun intrede. Net als bij het ronde bord waren hier drie manieren van decoratie: alleen belettering, beschildering met florale motieven of beschildering met een tafereel. Vooral de laatste manier heeft prachtige staaltjes van (volks)kunst opgeleverd. Decoratieschilders specialiseerden zich in het beschilderen van vierkante, rechthoekige of ovale plaquettes met

portretten en/of taferelen, waarin de overledene figureerde. Daarbij werden vaak fragmenten van klassieke schilderijen gebruikt met bijvoorbeeld een engel, waarbij dan de hoofdfiguur werd vervangen door de overledene. Tot de introductie van de (chromo)lithografie in de jaren 1880 was de beschilderde funeraire plaquette in de Limousin een product, dat voor iedere overledene persoonlijk werd vervaardigd en daarmee uniek.

rechthoekige en hartvormige plaquettes

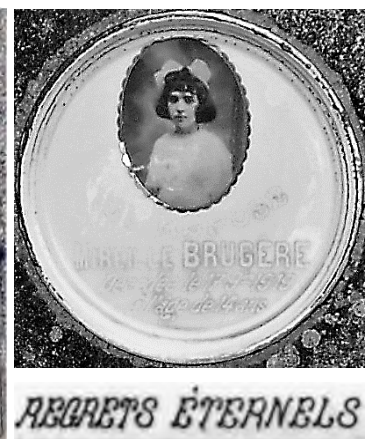
• foto's op porselein:

Op het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw werd na de uitvinding van de fotografie de combinatie van een (ingekleurde) zwart-wit portretfoto van de overledene met daaronder alleen de graftekst toegepast. Maar vaak werden daaromheen ook nog geschilderde bloemen of een geschilderd tafereel op de keramische funeraire plaquettes aangebracht. Daardoor ontstond een nieuwe groep decora-

teurs van het porselein: in plaats van portretschilders was het nu het werk van fotokeramisten. Lange tijd zijn deze producties gepersonaliseerd, maar van 1860-1870 specialiseerden ateliers zich in deze kunst en produceerden aan de lopende band.

In de jaren 1890 werden weer macabere thema's gebruikt, bijvoorbeeld met illustraties van schedels of zelfs met foto's van de overledene op het sterfbed.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog, waarin veel jonge soldaten sneuvelden, kregen de plaquettes een zwart-witfoto van de gesneuvelde, geflankeerd door driekleurige vlaggen en de teksten zoals *mort pour la France* ofwel *mort pour*

la patrie.

Na de Eerste Wereldoorlog werd deze kunst van de funeraire plaquette wijdverspreid en werden de reproducties meer stereotiep en massaal geproduceerd.

mort pour la France

tot slot: een bedreigd funerair erfgoed

Het duurde tot 1925 voor men belangstelling begon te tonen voor deze porseleinen plaquettes, die een uniek erfgoed zijn, vooral in Limoges en de regio Limousin. Het is een uniek product dat door porselein-ambachts-lieden werd gemaakt, een kunst die met de Eerste Wereldoorlog is verdwenen. Daarna werd het een industrieel product. Deze kunst en erfgoed wordt nu bedreigd door het uitsterven van

voor afval van keramiek en steen

families en door de tand des tijds, die het verdwijnen van de plaquettes versnelt. Een zwak punt van porselein blijft zijn fragiliteit. Loop rond en kijk: verweerde en verwaagde afbeeldingen, lege plekken op de stèles, waar de plaquettes er af zijn gevallen en porseleinscherven op de grond.

Het is te hopen dat dit unieke funeraire porseleinen erfgoed niet voor altijd in de vuilnisbak verdwijnt.

